mann[24]. Najpierw omawia historię tekstu Pisma św. i rozwój pisma hebrajskiego, a potem historię Izraela aż do chrześcijaństwa czasów rzymskich. Autor opiera się na wynikach najnowszych badań historycznych oraz hipotezach naukowych. Liczne mapy, ilustracje oraz indeksy odsyłaczy biblijnych, nazw geograficznych i historycznych nadają dziełu wysoką rangę naukową, co potwierdzają ostatnio dokonane przekłady tego atlasu[25].

Na historię, topografię oraz chronologię orientalną i biblijną zwrócił uwagę G. Pesce[26]. Jego atlas zawiera 145 map sześciokolorowych, 35 planów geograficznej lokalizacji biblijnej, tablicę chronologiczną świata od 600 000 r. przed Chr. do 640 r. po Chr. oraz Bliskiego Wschodu od 3 200 r. przed Chr. do 63 r. po Chr.; mapy dotyczące Starego Testamentu ilustrują wszystkie okresy historii Izraela, a z zakresu Nowego Testamentu ukazują m. in. podróże Jezusa i Pawła Apostoła. Wartość atlasu podnoszą technicznie doskonałe ilustracje, plany i rzuty sytuacyjne[27]; w indeksie uwzględniono wszystkie nazwy geograficzne występujące tak w tekście hebrajskim Biblii jak i w Wulgacie. G. Pesce uzupełnił swój atlas częścią archeologiczną[28]. Zajmuje się w niej historią kanonu Pisma św., ostatnimi wykopaliskami biblijnymi, miarami, wagami i monetami Palestyny; cenne są tutaj zwłaszcza omówienia dotyczące historii bazyliki Zwiastowania w Nazarecie, kościoła Narodzenia w Betlejem, kościołów Kafarnaum i Tabghy oraz bazyliki Grobu Chrystusa w Jerozolimie; na uwagę zasługują także orograficzne, geograficzne i archeologiczne plany Jerozolimy. Podobnie jak w części I, tak i tu z uznaniem należy podkreślić erudycję autora oraz doskonałą technikę kartograficzną „Fotolitografica Lombarda” z Werony[29].

Nieustanny rozwój nauk biblijnych dyktuje potrzebę coraz to nowych pomocy kartograficznych[30], a doskonaląca się technika wydawnicza gwarantuje najwyższą jakość ich szaty graficznej. Charakterystyczne dla wszystkich najnowszych wydań atlasów biblijnych jest uwzględnianie w miarę wyczerpującego komentarza do map i wykresów, by tą drogą stworzyć czytelny dla wszystkich komentarz do Pisma św.

KS. JÓZEF HOMERSKI

R. DE VAUX OP — W. F. ALBRIGHT *
W rocznicę śmierci

Biblistyka i orientalistyka poniosły w r. 1971 bardzo wielkie straty. W lutym (dn. 26) opuścił ten świat zasłużony archeolog i znawca topografii Palestyny Nelson

24 *De Bakermat van de Bijbel*. Amsterdam 1968.

25 *Grosser Bildatlas zur Bibel*. Gütersloh 1969; *A New Atlas of the Bible*. London—New York 1969.

26 G. Pesce. *Atlante Biblico. Geografia. Topografia. Prospetti storici della Bibbia*. Rovellasca (Como) 1969.

27 Por. recenzję: V. Hamp, „Biblische Zeitschrift” (BZ). T. 15: 1971 s. 139 n.

28 *Atlante Biblico (Supplemento)*. Rovellasca (Como) 1971.

29 Por. recenzję: V. Hamp, BZ. T. 16: 1972 s. 141.

30 Jedynie z informacji bibliograficznych znane były autorowi w czasie pisania artykułu m. in. atlasy: M. H. Blaiklock. *The Zondervan Pictorial Bible Atlas* (mapy opracował A. A. Lauzon). Grand Rapids 1969; J. H. Meesters. *De Bijbel in kaart; atlas naast de Bijbel met een beschrijvend register*, Groningen 1969.

* Artykuł oddany do druku w czerwcu 1972 r.

Glueck [1]. W sierpniu (dn. 31) w Garmisch Partenkirchen (NRF) zmarł na atak serca wybitny asyriolog Albrecht Goetze [2]. We wrześniu zaś odeszli po nagrodę do Pana dwaj powszechnie znani bibliści i archeologowie: w Jerozolimie (dn. 10) ojciec Roland de Vaux OP i w Baltimore (Md.) USA (dn. 19) William Foxwell Albright. Wszyscy ci mężowie nauki są ze wszech miar godni, aby uczcić ich pamięć, choćby krótką notatką biograficzną. Dwaj ostatni jednak, z uwagi na wkład wiążący się bezpośrednio z egzegezą ksiąg St. Testamentu, zasługują na to, by szczegółowiej omówić ich życie i działalność naukową.

Roland Marie Etienne Guerin de Vaux urodził się w Paryżu 17 XII 1903 r. [3]. Studia średnie ukończył w Collège Stanislas, uniwersyteckie zaś, z dyplomem: Licence des Lettres, w Sorbonie. Po studiach wstąpił do Seminarium Duchownego św. Sulpicjusza w Paryżu i przyjął święcenia kapłańskie 29 VI 1929 r. W dwa miesiące później, we wrześniu, wstąpił do klasztoru ojców dominikanów z prośbą o przyjęcie. Nowicjat odbył w Amiens i złożył śluby zakonne 23 IX 1930 r. Zaraz po profesji skierowano go na trzyletnie studia uzupełniające do belgijskiego Konwentu Saulchoir w Kain. Wszechstronnie uzdolniony R. de Vaux początkowo interesował się filozofią średniowieczną [4], ale pociągały go również studia orientalne. Zdradzał to jego pierwszy artykuł drukowany w „Revue Biblique" (42 (1933) 31-56) pt. *Sur quelques rapports entre Adonis et Osiris*. Toteż wkrótce władze zakonne skierowały go do Konwentu św. Szczepana w Ziemi Św., aby pogłębił swą wiedzę biblijną w L'Ecole Biblique et Archéologique Française de Jérusalem. Młody, 30 lat liczący. Père de Vaux przybył do Jerozolimy we wrześniu 1933 r., aby tam spędzić resztę swego bardzo pracowitego życia. Pod kierownictwem tak znanych w świecie nauki i znakomitych mistrzów jak: M.-J. Lagrange, założyciel L'Ecole Biblique, L. H. Vincent, J. de Savignac i F.-M. Abel odbył dwuletnie studia i zakończył je stopniem licencjata nauk biblijnych po

---

1 Por. W. F. Albrigth, *Nelson Glueck in memoriam*, BASOR 202 (1971) 2-6. N. Glueck ur. 4 VI 1900 r. w Cincinnati (Ohio) w USA. Kształcił się w Hebrew Union College i został rabinem w 1923 r. W latach 1923—1927 odbył studia na uniwersytetach w Berlinie i w Heidelbergu. Doktorat z filozofii uzyskał na uniwersytecie w Jenie w 1926 r. Od r. 1928/1929 studiował w American School of Oriental Research w Jerozolimie i w latach 1932—1933, 1936—1940 oraz 1942—1947 był jej dyrektorem. W r. 1933/1934 był profesorem tejże szkoły w Bagdadzie. W Hebrew College pracował od r. 1929 jako wykładowca, a później (1936) jako profesor aż do końca życia. Znany archeolog i topograf systematycznie przebadał starożytne miejscowości i ruiny całej Transjordanii w latach 1932—1940. Prowadził wykopaliska w tell el-Heleifeh (bibl. 'Esiôn Geber) w latach 1938—1940 i w hirbet Tannur w latach 1936—1949. Jego najbardziej znane publikacje to: *The Other Side of the Jordan*, New Haven 1940 i *Explorations in Eastern Palestine* (4 Vols: The Annual of the American Schools of Oriental Research), New Haven 1934—1951.

2 A. Goetze ur. 11 I 1897 w Lipsku. Studiował w Monachium i w Berlinie. Doktorat z filozofii uzyskał na uniwersytecie w Heidelbergu w 1921 r. Tam też pracował w latach 1922—1930. W latach 1930—1933 był profesorem w Marburgu. Zmuszony opuścić swój kraj w czasach reżimu hitlerowskiego, pracował w USA w Yale University. Znawca języków: akadyjskiego, asyryjskiego, a zwłaszcza hetyckiego, był członkiem wielu Akademii i uniwersyteckich Towarzystw Naukowych. W r. 1947 założył czasopismo „Journal of Cuneiform Studies". Był autorem wielu prac i tłumaczem starożytnych tekstów, przede wszystkim hetyckich. Zidentyfikował i opublikował kodeks prawny z Esnunna, odkryty w tell Abu Hermal na wschód od Bagdadu. Jego najbardziej znane prace to: *Kleinasien (Handbuch des Altertumswissenschaft)*, München 1933, 1957[2]; *The Laws of Eshnunna*, AASOR, 41 (1956) 1-197.

3 Opracowanie opiera się na osobistych kontaktach z o. R. de Vaux jako dyrektorem i profesorem l'Ecole Biblique w czasie moich studiów w tejże Szkole. Nadto zob.: P. Benoit, *Père R. de Vaux. Lettre de Jérusalem*, nr 37 (3 X 1971); *Obituaries R. de Vaux OP 1903—1971*, CBQ, 33 (1971) 54 n.

4 Wyrazem tego była praca: *Notes et textes sur l'avicennisme latin aux confins des XII—XIII siècles*, Paris 1934.

egzaminach złożonych w Rzymie na wiosnę 1935 r. przed Papieską Komisją Biblijną.

Po powrocie z Rzymu został zaangażowany w Szkole Biblijnej do badań naukowych oraz jako profesor-wykładowca. Na tych dwóch posterunkach trwał przez 36 lat, tj. aż do swej śmierci. Prowadził wykłady z zakresu historii i archeologii biblijnej. W latach 1935-1940 wykładał nadto język asyro-babiloński, a w 1946-1949 prowadził kurs egzegezy St. Testamentu. Jego imię jest związane ze studium okresu patriarchów oraz z życiem i instytucjami starożytnego Izraela [5].

Praca badawcza przede wszystkim na polu archeologicznym była tą dziedziną jego zainteresowań, która uczyniła jego nazwisko znane w całym świecie naukowym. Poszedł śladami swego mistrza o. L. H. Vincent. Poza naukowymi wizytami muzeów starożytności Bliskiego Wschodu, poradami fachowymi i patronowaniem wielu ekspedycjom naukowym innych orientalistów — od pierwszych lat pobytu w Jerozolimie pochłaniały go badania archeologiczne i wykopaliska. W r. 1937 (lipiec-sierpień) wraz z o. P. Benoit, obecnym dyrektorem L'Ecole Biblique, jego bezpośrednim następcą, badał okolice miasta Salt w Transjordanii, a w październiku tegoż roku wraz z o. J. de Savignac oczyścił i przestudiował mozaikę bizantyjskiego kościoła w Ma'în, na południe od Madaby. W r. 1944 z o. A. M. Stève badał starożytny, arabski zajazd (caravansérail) w wiosce w pobliżu biblijnego Qiriāt Jearîm. Owocem tych studiów była praca pt. *Fouilles à Qariet el-'Enab* (Abu Gôsh), wydana w Paryżu 1950 r. W latach 1945-1946 z tymże o. A. M. Stève prowadził badania w bizantyjskim sanktuarium św. Jana Chrzciciela w el-Ma'mudijeh, na zachód od Hebronu.

Niewątpliwie najznakomitszym i najpracowitszym dziełem jego życia było 9 kampanii wykopaliskowych w tell el-Fār'ah, na wschód od Samarii (Sebasṭijeh), 11 km. na północny-wschód od miasta Nāblus, które prowadził w latach 1946-1960 [6]. Miejscowość tę identyfikował z dawnym miastem kanaanejskim (Joz 12, 14), późniejszą stolicą królestwa izraelskiego (1 Krl 15, 21. 33) Tirṣāh [7]. Odnalazł tam między innymi najlepiej zachowane ślady szarej ceramiki polerowanej, zaliczanej przez G. E. Wrighta do świadectw kultury ezdrelońskiej (XXXIII—XXXII wiek przed Chr.).

Wielki rozgłos w świecie dały mu badania grot qumrańskich i Murabba'āt, prace wykopaliskowe w ḫirbet Qumrān oraz w 'ain Fešḫah w latach 1949—1958. Fran-

5 W tej dziedzinie jest autorem m. in. następujących publikacji: w kolekcji *Bible de Jérusalem: Genèse*, Paris 1947, 1962[2], *Les livres des Rois*, Paris 1951, 1958[2]; *Les livres de Samuel*, Paris 1953, 1961[2]; nadto był redaktorem części St. Testamentu w *Bible de Jérusalem*, wydanej w jednym tomie, pt. *La Sainte Bible*, Paris 1956; *Institutions de l'Ancien Testament*, t. 1-2, Paris 1958, 1960; *Les sacrifices de l'Ancien Testament*, (Cahiers de la Revue Biblique 1), Paris 1964; *Bible et Orient*, (Cogitatio fidei 24), Paris 1967 (jest to zbiór 28 artykułów z lat 1933—1964 z zakresu teologii biblijnej, krytyki literackiej, historii religii, historii Izraela itp.); *Histoire d'Israël*, DBS 4, col. 729-777; *Histoire ancienne d'Israël. Dès origines à l'installation en Canaan* (EB 1), Paris 1971 — jest to jedyny tom zaplanowanego 3-tomowego dzieła, którego nie zdołał wykończyć, a które miało dać dzieje Izraela od początku aż po epokę perską włącznie, tj. do czasów, od których zaczyna się znana *Histoire de la Palestine depuis la conquête d'Alexandre jusqu' à l'invasion Arabe*, (EB 1-2), Paris 1952 napisana przez F. M. Abela.

6 Wykopaliska te omówił w formie tzw. rapports préliminaires m. in. na łamach „Revue Biblique": 54 (1947) 394-433, 573-589; 55 (1948) 454-480; 56 (1949) 102-138; 58 (1951) 393-430, 566-590; 59 (1952) 551-583; 62 (1955) 541-589; 64 (1957) 552-580; 67 (1960) 245-247; 68 (1961) 557-592; 69 (1962) 212-253. Rzucają one wiele światła na stosunki między północną a południową Palestyną w epokach brązu i żelaza. Stratygrafia z tell el-Far ah obejmuje w znacznej mierze chalkolit z epoki przedghassuliańskiej i przyczynia się do ustalenia kolejnych faz kulturowych czwartego tysiąclecia.

7 Por. *The Excavations at tell el-Far 'ah and the Site of Ancient Tirzah*, PEQ, 88 (1956) 125-140.

cuska Szkoła Biblijna i Archeologiczna współpracowała tu z Departamentem Starożytności Jordanii, z Muzeum Archeologicznym Rockefellera w Jerozolimie i z American School of Oriental Research w Jerozolimie. G. Lankester Harding pełnomocnik do tych badań z ramienia Królestwa Jordanii był przeważnie zajęty sprawami administracyjnymi, toteż właściwie ciężar odpowiedzialności za całość badań przejął o. R. de Vaux. Jego odkrycia, sondaże archeologiczne i badania przyczyniły się w znacznej mierze do ustalenia rzeczywistej i prawdziwej interpretacji odkryć qumrańskich [8].

W latach 1961-1963 wraz z prof. Miss K. Kenyon, pracującą z ramienia British School of Archaeology, kierował wykopaliskami na terenie Jerozolimy w dzielnicy el-Khâtoûnîjeh [9]. Ze względów od niego niezależnych był zmuszony prace te przerwać. Później przejął je i dalej prowadzi B. Mazar, profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie.

Na rok przed śmiercią patronował jeszcze wykopaliskom w tell el-Keisān (Akšāf z okresu tell el-'Amārnah) koło Hajfy, które z ramienia L'Ecole Biblique prowadził o. J. Prignaud. Ale nie dane mu było doczekać ich rezultatów. W lutym 1971 r. przyszło nagłe zapalenie tętnicy. Na wiosnę nieszczęśliwy upadek spowodował pęknięcie kości nogi. Po 6 tygodniach unieruchomienia znów rozpoczął pracę. Dzięki uprzejmości konsula francuskiego w Jerozolimie mógł nawet zwizytować prace wykopaliskowe w tell el-Keisān. Jednakże w nocy z 8 na 9 września przyszedł ostry atak wyrostka robaczkowego. Zdecydowano operację, po której nastąpiła lekka poprawa. Dn. 10 września przyjął Komunię św. Tego samego dnia po południu zawał naczyń wieńcowych spowodował prawie natychmiastowy zgon. Spoczął wśród swoich na cmentarzu Konwentu św. Szczepana, obok wielkich profesorów Szkoły Biblijnej OO. Dominikanów w Jerozolimie.

R. de Vaux w latach 1938—1953 był dyrektorem czasopisma Revue Biblique. Przez dwadzieścia lat (1945—1965) kierował L'Ecole Biblique, jako jej dyrektor. Superiorem Konwentu św. Szczepana został wybrany na lata 1949—1952. W roku 1956 został mianowany konsultorem Papieskiej Komisji Biblijnej. Miał tytuł Maître en Théologie (1958) i był wykładowcą jako visiting professor w Harvard University (1964—1965). Doktorat h. c. nadały mu uniwersytety: w Dublinie (1954), w Louvain (1964), w Aberdeen (1964), w Wiedniu (1965), w Yale (1965), w Indiana (Notre-Dame — 1965) oraz Providence College R. I. (1965), Collège de La Salle Pa. (1965) i College of Holy Cross Mass. (1965). W r. 1952 został mianowany członkiem korespondentem L'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris, zaś w r. 1961 członkiem korespondentem British Academy. Był członkiem honorowym: Society of Biblical Literature and Exegesis (1955), Society of Old Testament Study (1956), Society of Antiquaries of London (1959) i Catholic Biblical Association of America (1964). Od r. 1953 był Kawalerem Legii Honorowej.

Ojciec de Vaux był człowiekiem wszechstronnie uzdolnionym. Miał umysł spekulatywny, ale równocześnie bardzo praktyczny. Był świadom swych zdolności i umiał je harmonijnie rozwinąć. Obdarzony wielką wyobraźnią, zawsze młodzień-

---

8 Wyniki badań qumrańskich opublikował w tzw. rapports préliminaires m. in. w czasopiśmie „Revue Biblique", 56 (1949) 586-609; 57 (1950) 417-429; 58 (1951) 437-443; 60 (1953) 83-106, 246-267, 268-275, 540-561; 61 (1954) 206-236; 63 (1956) 533-577; 66 (1959) 87-110, 225-255. Ponadto w publikacji *L'archéologie et les manuscrits de la Mer Morte*, The Schweich Lectures of the British Academy, London 1961 oraz w wydawanej w Oxfordzie serii naukowej publikacji dokumentów qumrańskich pt.: *Discoveries in the Judaean Desert* w tomach: 2, 3 i 4.

9 Por. *Fouilles de l'Ophel à Jérusalem*, RB, 69 (1962) 98-100; *Jérusalem*, RB, 70 (1963) 416-419; 71 (1964) 253-258; *Les hôpitaux de Justinien à Jérusalem d'après les dernières fouilles*, CRAI 1965, s. 202-207.

czym zapałem i entuzjazmem, żywym temperamentem oraz dużym poczuciem humoru, posiadał chłodny rozum, wielkie opanowanie, mądrość umiejącą w porę uchwycić względność pewnych rzeczy. To czyniło zeń człowieka o szerokim horyzoncie myślowym i zrównoważonej, pełnej umiaru osobowości. Znany jako dobry organizator i administrator, oddany drugim, czuły, chętnie wspomagający, sprawiedliwy i dobry wobec współpracowników oraz prostych robotników, potrafił sobie wszystkich zjednać. Uboga ludność arabska, z którą w czasie prac wykopaliskowych miał okazję tyle razy osobiście się stykać, przywiązywała się do niego jak do ojca. Nie był próżny. Mówił mało o sobie i o swej rodzinie. Krył się z odznaczeniami. Na pozór oschły, z pierwszego wejrzenia czynił wrażenie człowieka wyrachowanego, zimnego, trochę nawet brutalnego. W rzeczywistości jednak był to człowiek dobry i wesoły, o dużej dozie łagodnej ironii. Nic więc dziwnego, że miał dużo przyjaciół. Oddany Bogu przez głęboką wiarę, był wierny Jego służbie. Nigdy się nie dyspensował. W czasie największego nawału zajęć, w trudnych warunkach niemalże obozowego życia podczas kampanii wykopaliskowych, nie opuszczał Mszy św. Duch głęboko kapłański, wierność obowiązkom swego stanu to cechy formacji sulpicjańskiej, jaką nabył w paryskim Seminarium św. Sulpicjusza. Cechy te utrwaliła i przepoiła duchem modlitwy i bezwzględnej wierności Kościołowi Chrystusowemu formacja dominikańska po wstąpieniu do Zakonu Kaznodziejskiego. Toteż będąc u szczytu naukowej sławy często na wykładach mawiał, że jego ideałem jest przepowiadanie Słowa Bożego — Jezusa. Oddany powszechnemu apostolatowi był dumny z tego, że należy do grona uczonych, którzy pracują nad uprzystępnieniem i lepszym rozumieniem Słowa Bożego zwłaszcza wśród przyszłych krzewicieli nauk biblijnych.

Jako profesor wykładał w sposób jasny i olśniewający. Umiał pasjonować swoich słuchaczów przedmiotem, który omawiał. Nawet w czasie wielkiego znużenia, przez subtelnie wplecioną dygresję lub humoreskę, potrafił utrzymać w skupieniu uwagę swoich uczniów na mniej interesującym i bardzo nieraz suchym zagadnieniu [10]. W jego wykładach zamierzchła przeszłość nabierała rumieńców życia, a ruiny dawnych miejscowości biblijnych i niebiblijnych zaczynały pulsować życiem swej epoki. Rok akademicki 1964/65 był nie tylko rokiem jego osobistych sukcesów i uznania, ale okresem bardzo wytężonej pracy. Poza tym, że jako profesor-gość prowadził wykłady w Roman Catholic Studies at Harvard Divinity School, wygłosił ok. 130 konferencji-wykładów na terenie całych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz Kanady, przemierzając obszary obydwu tych państw — od Atlantyku po Pacyfik.

Gdy chodzi o umiłowanie wiedzy biblijnej, głębokie piętno wywarł na nim w latach studiów seminaryjnych profesor Pisma św. J. J. Weber, późniejszy arcybiskup Strasburga. Potem z kolei on sam starał się ów święty płomień zapalać w sercach swoich słuchaczów. Ten jego udany wysiłek zaskarbił mu u nich dozgonną wdzięczność i cześć.

10 W upalny dzień listopadowy po kilkugodzinnych objaśnieniach terenu wykopalisk w tell-el Farah, gdy wszyscy byliśmy bardzo zmęczeni, o. de Vaux w pewnym momencie przerwał wykład i zapytał: Czy wiecie, dlaczego tell el-Farah musi być starożytnym Tirsah? — Oto w czasie wakacji była tu grupa dziennikarzy angielskich i amerykańskich. Gdy padło pytanie: Czy te ruiny to rzeczywiście dawna stolica królestwa izraelskiego Tirsah, zacząłem podawać argumenty pro i contra. Wówczas jeden z dziennikarzy rzekł: Ojcze, proszę się jednak zdecydować za... Będzie mi bardzo miło napisać obszerny artykuł na ten temat. Wyraz bowiem Tirsah brzmi bardzo podobnie do imienia mojej córeczki. — A, jeśli tak, odrzekłem — opowiadał o. de Vaux — to rzeczywiście jesteśmy w ruinach starożytnego Tirsah. I śmiejąc się do nas rzekł: O utrudzeni młodzi ludzie, oto jeszcze jeden dowód na to, że nasz wykład odbywa się w dawnej stolicy królestwa izraelskiego.

Jako naukowiec i badacz był rygorystą i bardzo dobrze poinformowanym oraz wymagającym krytykiem. Cechowała go uczciwość w badaniach. Nie bał się odwoływać pewnych swoich twierdzeń, jeśli następne solidne badania wykazały, że dotychczasowe jego wypowiedzi były błędne[11]. Współpracował z licznymi czasopismami naukowymi biblijnymi, archeologicznymi i orientalistycznymi. Pracował niemal do ostatnich chwil swojego życia, przygotowując do druku starożytną historię Izraela oraz przeprowadzając rewizję tekstu St. Testamentu dla nowego wydania jednotomowej *Bible de Jérusalem*. Był wielkim uczonym, dobrym i oryginalnym autorem, wybitnym katolickim historykiem i archeologiem biblijnym. Zawsze otwarty na rzeczy nowe, wolność badań krytycznych łączył z wiarą kapłana-zakonnika, mając wciąż na uwadze prawdę: „magna est veritas et praevalebit".

William Foxwell Albright był jednym z najsłynniejszych orientalistów i semitologów świata[12]. Urodził się 24 V 1891 r. w Coquimbo (Chile). Pochodził z rodziny protestanckiej (metodystów), pracującej na misjach w Chile. Kształcił się w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej najpierw w Upper Iowa University, który ukończył w 1912 r., a następnie w Johns Hopkins University w Baltimore (Md.), zyskując tam doktorat z filozofii w 1916 r. Był asystentem naukowym słynnego asyriologa profesora P. Haupta. W roku 1919 wyjechał jako stypendysta do Jerozolimy na studia specjalistyczne w American School of Oriental Research. Wkrótce został mianowany jej dyrektorem i pełnił tę funkcję w latach 1921—1929 i 1933—1936. Jako doradca licznych ekspedycji archeologicznych pracujących w Palestynie i w krajach sąsiednich, interesował się dziejami tych krajów od prehistorii do nadejścia islamu. Prowadził prace wykopaliskowe w tell el-Fūl (bibl. Gibea) w r. 1922, 1933, w tell Beit Mirsim (bibl. Debir) w latach 1926—1932 z M. G. Kyle, w Bêt-Ṣûr w 1931 z O. R. Sellersem, w Beitīn (bibl. Betel) w r. 1927, 1934 z J. L. Kelso i w Petra (bibl. Sela') w 1935 r. Ponadto przeprowadzał sondaże archeologiczne grobów w okolicy 'Ain Kārim (1923), w Aderze i innych miastach Moabu (1924), 1933), w Seilūn (bibl. Šilôh) w r. 1929, na Synaju w okolicach Serābiṭ el-Ḫādim (1947—1948) oraz w Beihan (południowa Arabia — 1950—1951).

W latach 1929—1958, tj. do roku swej emerytury, wykładał języki semickie na Johns Hopkins University, kierując równocześnie seminarium orientalistycznym. Spod jego ręki wyszło bardzo wielu znanych w świecie uczonych. Przez nich jego osobowość promieniowała na trzy centra naukowe: Cambridge (Mass.), Jerozolimę (arabską i hebrajską) i Rzym. Był założycielem i redaktorem (1919—1958) znanego czasopisma archeologicznego BASOR. Wraz z D. N. Freedmanem był głównym redaktorem 38-tomowego międzywyznaniowego komentarza do Pisma św. tzw. Anchor Bible. W latach 1956—1959 został przewodniczącym International Organization of Old Testament Scholars.

Doktoraty h. c. otrzymał od szeregu uniwersytetów i wyższych uczelni: Utrechtu (1936), Oslo (1946), Bostonu (1947), Cincinnati (Hebrew Union College — 1948), Yale (1951), Uppali (1952), Dublina (Trinity College — 1953), Jerozolimy (Hebrew University — 1957), Cambridge (Mass. Harvard University — 1962) i in. Ponadto był członkiem American Philosophical Society w Filadelfii, National Academy of Sciences w Waszyngtonie, American Academy of Arts and Sciences w Cambridge

---

11 Por. L. Rost, *Der gegenwärtige Stand der Erforschung der in Palästina neugefundenen hebräischen Handschriften. 20. Der von Père de Vaux in der Akademie des Inscriptions et Belles Lettres erstattete Bericht über Hirbet Qumran*, TLZ, 77 (1952) 277-280.

12 Opracowanie oparte m. in. na: D. N. Freedman, W. F. Albright, *Tendenzen der Theologie im 20. Jahrhundert. Eine Geschichte in Portäts*, hrsg. v. H. J. Schultz, Stuttgart 1966, 380-386; *Obituaries W. F. Albright, 1891—1971*, CBQ, 33 (1971) 546-547; W. F. Albright, *Nelson Glueck in memoriam*, BASOR, 202 (1971) 2-6.

(Mass.), członkiem obcokrajowcem akademii królewskich: duńskiej, flamandzkiej oraz niemieckiego Instytutu Archeologicznego. Był także członkiem honorowym Royal Irish Academy, Société Asiatique, British Society for Old Testament Study, Glasgow Oriental Society oraz członkiem korespondentem francuskiej Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris i austriackiej Akademie der Wissenschaften in Wien. Pod jego wpływem F. Butin SM założył w roku 1936 w Stanach Zjednoczonych The Catholic Biblical Association. Toteż W. F. Albright był honorowym członkiem tej instytucji od chwili jej powstania. Na dwa lata przed śmiercią Jerozolima obdarzyła go zaszczytnym tytułem Jeqîr Jerušalajim. W dn. 9 VII 1971 r. uległ ciężkiemu atakowi apopleksji, który we wrześniu doprowadził do śmierci. Zmarł w Baltimore (Mass.) 19 września i tam został pochowany.

W. F. Albright wychowany w atmosferze protestanckiego religijnego pietyzmu w czasie swej aktywności naukowej i badawczej przeszedł ewolucję wewnętrzną w kierunku liberalnym, by pod wpływem nauki i badań archeologicznych stać się umiarkowanym konserwatystą religijnym. Ten „profesor dwóch kontynentów", jak go nazywano, dzięki swemu autorytetowi naukowemu i pociągającej osobowości, jako ogólnie znany, ceniony i lubiany „homo pacificus", umiał wzbudzić u swych słuchaczów entuzjazm do pracy naukowej i potrafił jednoczyć w spokojnej dyskusji oraz harmonijnej współpracy uczonych różnych wyznań i poglądów. Dzięki jego wierze atmosfera na jego seminarium w laickim uniwersytecie była religijna. Studium zaś Pisma św. St. Testamentu i wspólna wymiana poglądów rzucały trwały fundament pod prawdziwy ekumenizm. Żył w wielkiej przyjaźni z o. L. H. Vincent OP, znanym archeologiem i profesorem L'Ecole Biblique w Jerozolimie.

Około 1600 tytułów jego dorobku naukowego w postaci artykułów w licznych czasopismach naukowych krajowych i zagranicznych oraz monografii dają obraz olbrzymiego wkładu w semitologię, archeologię, religioznawstwo i kulturę starożytnego Bliskiego Wschodu [13]. Prace te cechują: rozległa wiedza, biegłość w wielu dyscyplinach badań bliskowschodnich, zwłaszcza zaś w naukach biblijnych, opanowanie materiału, solidność informacji oraz obiektywność i wspaniała zdolność syntezy. Są to publikacje klasyczne i stanowią dzieło monumentalne, z którym musi się zapoznać każdy, kto chce na serio prowadzić archeologiczne badania naukowe na Bliskim Wschodzie. Swoją publikacją monograficzną: *From Stone Age* [...] położył kres tezie J. Wellhausena, dominującej w egzegezie protestanckiej od chwili ukazania się jego *Geschichte Israels* (1878). Uzasadnił bowiem, że monoteizm biblijny jest pochodzenia mojżeszowego i nie ma w religii izraelskiej tych znamion ewolucji, o jakich mówił ów słynny egzegeta niemiecki, opierając się na filozoficz-

---

13 Jego monografie są następujące: *The Archaeology of Palestine and the Bible*, New York 1935; *Recent Discoveries in Bible Lands*, Pittsburgh 1936; New York 1955; *The Excavation of Tell Beit Mirsim*, (AASOR, 12, 13, 17, 21-22), New Haven 1932—1943; *From Stone Age to Christianity. Monotheism and the Historical Process*, Baltimore 1940, (Anchor Books Editor), Garden City 1957², tłum. pol. Warszawa 1967; *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore 1942; *Archaeology of Palestine*, Harmondworth 1949, tłum. pol. Warszawa 1964; *The Bible after Twenty Years of Archaeology*, Pittsburgh 1954; *The Biblical Period from Abraham to Ezra. An Historical Survey*, New York 1955; *History, Archaeology and Christian Humanism*, New York 1964; *Archaeology, Historical Analogy and Early Biblical Tradition*, (Rockwell Lecture Series), Baton Rouge 1966; *The Amarna Letters from Palestine, Syria, the Philistines and Phenicia*, London—New York 1966; *Yahweh and the Gods of Canaan. An Historical Analysis of Two Contrasting Faith*, (Jordan Lectures 1965), London 1968; W. F. Albright, C. S. Mann, *Matthew*, (Anchor Bible 26), Garden City 1971. Pełniejszego spisu jego bibliografii należy szukać w *The Bible and the Ancient Near East. Essays in Honor of W. F. Albright*, Ed. by G. E. Wright, Garden City NY 1961, s. 363-389; Eretz-Israel 9: W. F. *Albright Volume*, Ed. by A. Malamat, Jerusalem 1969, s. 1-5.

nych przesłankach G. F. W. Hegla. Jako filolog i archeolog zarazem dał chronologię ceramiki okresu kanaanejskiego oraz izraelskiego. Uporządkował ją bowiem oraz ujednolicił w oparciu o ceramikę i stratygrafię własnych badań archeologicznych i wykopalisk z tell el-Ḥesi (bibl. 'Eglon), które prowadził słynny Sir Flinders Petrie w 1890 r. Chronologią tą z pewnymi poprawkami i udoskonaleniami posługuje się do dziś wielu archeologów i historyków. W. F. Albright przyczynił się do rozwoju i rozkwitu archeologii jako jednej z dyscyplin pomocniczych nauk biblijnych. On, pierwszy z uczonych, w tekście księgi Izajasza z Qumran rozpoznał najstarszy manuskrypt Biblii hebrajskiej, jaki dotąd odkryto, mimo iż dając do zbadania fotokopię tego manuskryptu nie powiedziano mu nic o jego pochodzeniu. W sprawach naukowych był przeciwny tak wszelkiego rodzaju dogmatyzmowi, jak również zbyt liberalnym sformułowaniom. Ta jego metoda i szczere szukanie prawdy bez oglądania się na bariery tradycjonalizmu i uprzedzeń sprawiały, że miał studentów wszystkich wyznań: katolików, żydów i protestantów różnych odcieni, rozumiał wszystkich, mimo ich różnych tradycji religijnych. Toteż wszyscy jego uczniowie głęboko cenili jego dobroć. Mimo niewątpliwego wpływu swego radykalnie krytycznego mistrza P. Haupta rozległa wiedza archeologiczna, dane biblijne i głęboka wiara utwierdzały go w przekonaniu, że przekazy biblijne Pisma św. należy uznać za historyczne.

Prawdziwie świetlane sylwetki tych dwóch mężów ponad wszystko oddanych służbie prawdy w objawionym słowie Bożym są dla nas i następnych pokoleń wzorem i testamentem. Ich dorobek naukowy ma wartość epokową. Toteż nic dziwnego, że gdy świat obiegła wieść o śmierci zasłużonych: N. Gluecka i A. Goetzego, a później nieodżałowanej pamięci o. R. de Vaux OP i W. F. Albrighta powiedziano, iż jesteśmy świadkami końca pewnej epoki.

KS. MARIAN FILIPIAK

KRONIKA WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO SEKCJI BIBLIJNEJ KUL ZA R. AKAD. 1971/1972

I. W dniach od 7 XII 1971 do 7 II 1972 r. przebywał w Rzymie ks. prof. dr. S. Łach. Celem podróży było omówienie programu i działania Wydziału Teologicznego sekcji biblijnej KUL z kard. G. Garrone Prefektem Kongregacji Pro Institutione Catholica, z Rektorem Papieskiego Instytutu Biblijnego ks. prof. C. Martini oraz z p. o. Sekretarzem Papieskiej Komisji Biblijnej B. Wambacq. Przy tej okazji ks. prof. Łach złożył sprawozdanie z działalności sekcji biblijnej i przedstawił jej dorobek naukowy. Wyrażono uznanie z racji działania takiej ważnej placówki naukowej jak Wydział Teologiczny sekcja biblijna i poczyniono szereg sugestii mających na celu dalszy rozwój. Między innymi postulowano utworzenie nowych katedr przy Wydziale Teologicznym. Sugestie te zostały wyrażone także w liście z dnia 21 III 1972 r. przesłanym przez kardynała Garrone na ręce Rektora KUL ks. prof. dra Alberta Krąpca OP. Na specjalnej audiencji w dniu 12 I 1972 r. ks. prof. Łach przekazał Ojcu św. 13 tomów komentarza do Starego Testamentu wydawanego przez Pallottinum pod egidą profesorów Wydziału Teologicznego sekcji biblijnej KUL. Korzystając z pobytu w Rzymie ks. prof. Łach mówił o sekcji biblijnej przez Radio Watykańskie. Odbył również rozmowy z księżmi studiującymi w Rzymie nauki biblijne organizując opracowanie naukowego komentarza do apokryfów biblijnych.